

פרק א

איסור מכירת מוצר פגום

חלק א. חומרת איסור המירמה במסחר

מכירת מוצר פגום כמוצר שלם כלולה באיסור עשיית מרמה בדרכי המסחר, הנלמדת מהפסוק "לא תונו איש את אחיו", כפי שיבואר לקמן.

בספר החינוך (מצוה של"ז) כתב בבאור המצוה:

"שורש המצוה ידוע, כי הוא דבר שהשכל מעיד עליו, ואם לא נכתב דין הוא שיכתב, שאין ראוי להיות בני אדם זוכין דרך שקר ותרמית, אלא כל אחד יזכה בעמלו במה שיחננו האלוקים בעולמו באמת ויושר..."

רבותינו זצ"ל כתבו ביחס לאיסור זה דברים חמורים ביותר.

בספר **שערי תשובה** לרבנו יונה (שער ג' אות קע"ב), הביא את מאמר חז"ל (סוטה מב ע"א):

"ארבע כתות אין מקבלות פני שכינה", ואחת מהם היא "כת שקרים", ובהמשך (אות קע"ח) כתב לגבי החלק החמור שבכת שקרים, וז"ל:

"ומן החלק הזה, כלל התרמית והאונאות במסחרים ובשותפות, ונאמר (ויקרא כה יד) "אל תונו איש את אחיו. ונאמר (תהילים נה, יב) "ולא ימיש מרחובה תוך ומרמה". ונקרא 'איש און', ונקרא 'בליעל', והוא כבד עוון בכיתות הרשעים..."

מבואר בדבריו גודל חומרת מעשה רמאות במסחר, שהמורגל בזה הרי הוא כלול בארבע כתות הנ"ל.

וכן כתב הרמח"ל בספרו **מסילת ישרים** (פי"א) בענין זה דברים נמרצים, וז"ל:

"ראה נא בענין האונאה, כמה נקל הוא לאדם להתפתות ולכשל...וכן אמרו (ב"מ ס ע"א) אין מפרכסין הכלים הישנים שיראו כחדשים, אין מערבין פרות בפרות, אפילו חדשים בחדשים, אפילו סאה בדינר, ואפילו יפה דינר וטרסית לא יערבם וימכרם סאה בדינר, "כל עושה אלה כל עושה עוול" (דברים כה,

טז), קרוי חמשה שמות: עול, שנוי, משוקץ (מתועב), חרם, תועבה (תורת כהנים יט, לה) ...

ואם תאמר בלבבך, ואיך אפשר לנו שלא להשתדל במשאנו ובמתננו לרצות את חברנו על המקח ועל שווי? חלוק גדול יש בדבר, כי כל מה שהוא להראות את הקונים אמיתת טוב החפץ ויפיו, הנה ההשתדלות ההוא טוב וישר, אך מה שהוא לכסות מומי חפצו, אינו אלא הונאה ואסור, וזה כלל גדול באמונת המשא והמתן!²

ויש בנותן טעם להביא בזה את דברי הרב שמשון רפאל הירש בפירושו על ספר דברים (כ"ה טו-טז), ביחס לפסוקים:

"אבן שלמה וצדק יהיה לך למען יאריכו ימיך על האדמה אשר ה' אלוקיך נותן לך. כי תועבת ה' אלוקיך כל עושה אלה כל עושה עול"

פירש הרב הירש:

"למען יאריכו ימיך וכו'": המשך קיומך הממלכתי על אדמתך תלוי בשמירה קפדנית על צדק במשא ומתן. ה' דורש ממך את הנאמנות הזאת ומידה זו חייבת להיות קו יסוד במכלול תכונותיך הלאומיות. שכן -

כי תועבת ה' אלוקיך כל עושה אלה: לא רק העוול, אלא האדם שזכה שה' הוא אלוקיו - מנהיג גורלו ומדריך מעשיו - האדם היהודי הוא תועבת ה' אלוקיו אם הוא קורא לעצמו "יהודי" ואיננו שומר בקפדנות על צדק במשא ומתן. היהודי שמידותיו ומשקלותיו מזוייפים איננו זכאי לקרא לה' "אלוקיו", כי תועבת ה' אלוקיך כל עושה אלה כל עושה עול".

חומרת איסור גניבת דעת

כפי המבואר לקמן (ח"ב סעיף א), במכירת מוצר פגום כמוצר שלם, עובר המוכר על איסור גניבת דעת. בהקשר לזה נאמר **במכילתא דר' ישמעאל** (פי משפטים פי"ג) וכן בתוספתא (ב"מ פי"ז ה"ג):

"...נמצא אתה אומר שבעה גנבים הם. הראשון שהגנבים - גונב דעת הבריות, והמסרה בחבירו לארחו ואין בליבו לקרותו... והמועל במידות והמשקר במשקלות, והמערב את הגרדן בתלתן (גדרן הוא מין הדומה במראהו לתלתן והוא זול הרבה מן התלתן - הר אפרים), והחול בפול".

2. עיין עוד בענייני חומרת איסור מירמה בספר שפת תמים, לבעל החפץ חיים.

ובספר **שערי תשובה** לרבנו יונה (ש"ג קפד) כתב:

"..והנה, החטא הזה (ר"ל - גניבת דעת) חמור אצל חכמי ישראל יותר מגזל הנכרי, יען וביען כי שפת שקר אשמה רבה, ונתחייבנו על גדרי האמת, כי היא מיסודי הנפש".

כמו כן נאמר **בספר יראים** (לר' אליעזר ממיץ, ס"י קכד [רנה]):

"לא תגנובו. בגונב ממון הכתוב מדבר... אבל גונב דעת הבריות במידי דממון, הוי מכלל ממון ועובר על לא תגנובו. כדתיניא.. ג' גנבים הם, הראשון שבכולם גונב דעת הבריות..

ואין לומר שאיסור גניבת דעת במידי דממון דרבנן, שהרי מצינו שנענש אבשלום עליו... וחמור גונב דעת מגונב ממון ונפשות, שהרי גונב ממון ונפשות הותר לבני כותים.. וגונב דעת הבריות אסור, שלא מצינו לו היתר...."³

חלק ב: האיסורים הכלולים במכירת מוצר פגום וגזריהם

יש לברר מהם האיסורים הכלולים במכירת מוצר פגום, כאשר אין הקונה מודע לפגמים.

א. רמאות וגנבת דעת

מדברי הראשונים למדים אנו, שהמוכר מוצר פגום כאשר אין הקונה מודע לכך, עובר על שני איסורים: איסור רמאות ואיסור גנבת דעת, כדלהלן.

פסק הרמב"ם (פ"ח ממכירה ה"א) וז"ל:

"אסור לרמות את בני האדם במקח וממכר או לגנוב את דעתם, ואחד גויים ואחד ישראל בדבר זה. היה יודע שיש בממכרו מום, יודיעו ללוקח".

וכיו"ב מבואר בדברי הטור (חו"מ סי' רכ"ח ו').

הוזכרו כאן שני איסורים: רמאות וגנבת דעת. כמו כן מוזכרים איסורים אלו בדברי הרמב"ם בפ"ב הל' דעות ה"ו:

"אסור לאדם להנהיג עצמו בדברי חלקות ופיתוי, ולא יהיה אחד בפה ואחד בלב אלא תוכו כברו והענין שבלב הוא הדבר שבפה.

3. עיין בנידון זה, אם גניבת דעת הוי איסור דאורייתא או דרבנן, לקמן בנספח של פרק זה.

ואסור לגנוב דעת הבריות ואפילו דעת הנכרי. כיצד, לא ימכור לנכרי בשר נבילה במקום בשר שחוטה, ולא מנעל של מתה במקום מנעל של שחוטה.. ואפילו מילה אחת של פיתוי ושל גניבת דעת אסור, אלא שפת אמת ורוח נכון ולב טהור מכל עמל והוות".⁴

וכן מבואר ב**שו"ת הריב"ש** (סו"ס ת"ג) שבמכירת מוצר פגום עובר על איסור רמאות וגניבת דעת.

הריב"ש דן לגבי המוכר בהמה שחוטה שטרם נבדקה אם נשחטה כהלכה, והמוכר התנה עם הקונה שיפרע חובו בין אם תמצא הבהמה שחוטה ובין אם תמצא טריפה. אח"כ התברר שהבהמה לא נשחטה כראוי. בתוך דבריו הסתפק האם יש מקום להשביע את המוכר שלא ידע על כך שהבהמה לא נשחטה כראוי, וז"ל:

"...ומעתה אין מקום להשביע המוכר אם ידע בפסול השחיטה בשעת המכירה, שהרי אף אם ידע, כיון שהזכיר לו בפירוש התנאי, פטור הוא מלשלם, אלא שעשה איסור ושלא כהוגן אם היה יודע בדבר ונתכוין לרמותו ולגנוב את דעתו, ורז"ל אמרו (חולין צד ע"א) אסור לגנוב דעת הבריות ואפילו דעתו של גוי...".⁵

מבואר בדבריו, שאם המוכר ידע בשעת המקח שהבהמה נתנבלה, ולא גילה זאת לקונה אלא הציג את הדברים באופן שהקונה יהיה סבור שגם המוכר מסופק בזה, הרי המוכר עבר על איסור רמאות וגניבת דעת.⁶

ב. איסור גניבה

הגרז"נ גולדברג שליט"א דן בהערותיו, בשאלה, מדוע המוכר מוצר פגם כמוצר שלם אינו עובר על איסור גניבה, וז"ל:

"... יש לדון שמה שכתב הרמב"ם פי"ח ממכירה ה"א "אסור לרמות את בני אדם וכו', היה יודע שיש בממכרו מום יודיע ללוקח", ולא הזכיר שיש בזה

4. בבאור ההבדל שבין רמאות וגניבת דעת העיר הגרז"נ גולדברג שליט"א: "מדברי הגמ' והדוגמאות בחולין צד א נראה שרמאות (היינו) שמוכר לו חפץ פגום וכדומה, ואילו גניבת דעת הוא גם באינו פגום, כגון שמוכר לגוי בהמה טרפה ואומר לו שהיא כשרה, אף שלגוי אין נ"מ בין כשר לטרפה מ"מ יש כאן גניבת דעת. וגם אם אדם מכבד לשני שיאכל אצלו והוא יודע האמת שלא יאכל, נמצא שהכיבוד אינו באמת אלא לרמותו, בזה עובר על גניבת דעת. וכן כשניתן מתנה באופן שיחשוב המקבל שזה מתנה חשובה והאמת שאינה חשובה זוהי גניבת דעת וכמו שכתב רש"י שם ד"ה משום". עיי' בזה לקמן פי"ג.

5. עיין עוד לקמן פרק כב לגבי דיווח מוטעה.

6. עיין בנספח א, בגדר איסור גניבת דעת, אם הוא מדאורייתא או מדרבנן.

גניבה, הוא מטעם שהמוכר חפץ שיש בו מום, הלוקח יכול לחזור בו ולא המוכר, אבל המוכר חיטיים ונמצא שעורים שניהם יכולים לחזור. וטעם הדבר, שהקונה חפץ ויש בו מום אין ברור שאינו רוצה לקנות, רק אנו אומדין שהקונה סתם דעתו שאם ימצא מום ויחזור בו באופן כזה אינו רוצה לקנות. ועיין בתוס' יבמות (ב ע"ב ד"ה או) שכתבו שהמקדש אשה ואחר מותו נמצאת אילונית אין הקידושין מתבטל, שיתכן אם היה חי היה מתרצה. ומטעם זה יתכן שהמוכר חפץ ויש בו מום לא נחשב לגנב, שהרי יתכן שיתרצה, ולכן אין בו רק איסור גניבת דעת. ויש לעיין בכל זה". עכ"ל של הגרז"י גולדברג שליט"א.

נראה להביא ראיה לדבריו, שגם כאשר הקונה מוחל על המום למרות שהמוכר לא עבר על איסור גניבה, אבל מ"מ עבר על איסור גניבת דעת ואין אומרים שמחילת הקונה עקרה את האיסור מעיקרו.

הראיה לכך היא מדברי הרמב"ן (פ' בהר, פכ"ה יד) שכתב:

"ואני חושב עוד סברא, שודאי המאנה את חבירו לדעת, עובר בלאו, בין המטלטלין בין בקרקעות, שבהן דבר הכתוב 'אל תונו איש את אחיו במספר שנים אחר היובל', שהוא מזהיר שיקנו וימכרו לפי השנים ולא יונו איש את אחיו⁷. אבל רבותינו חדשו באונאה תשלומים בשתות המקח, וביטול המקח ביותר משתות, ומזה בלבד מעטו הקרקעות, לפי שההונאה בהם אפילו ביתר משתות מחילה, כמו שהיא מחילה במטלטלים בפחות משתות, אע"פ שהוא אסור להונות כן לדעת, אבל אין דרך בני אדם לבטל ממכרם מפני אונאה מועטת כזו..."

מבואר בדבריו שאיסור אונאה אינו בהכרח כורך עמו ביטול מקח מחמת אונאה. לכן, אע"פ שקיימת מחילה על מחיר מופרז בקרקעות, מ"מ המאנה את חבירו בזה, עובר בלאו. א"כ נראה שהוא הדין לגבי פגם במוצר, יש מקום לומר שגם כאשר הקונה מתרצה במוצר למרות שיש בו פגם, אין זה נחשב מחילה בלב שלם שיחשב כאילו אין כאן כלל מום, שהרי ודאי אם היה יודע על כך מתחילה, לא היה קונה. לכן עדיין יתכן שאע"פ שאין הקונה תובע ביטול מקח, מ"מ המוכר עבר על הלאו.⁸

הסברא להשוות את שני הנידונים היא בזה, שבשניהם לא קיבל הקונה את המוצר בשלימות הרצויה לו. דהיינו לגבי קרקעות, הוא היה סבור שהקרקע תהיה ברשותו במשך זמן ממושך יותר מכפי שיהיה בפועל, וזוהי ההונאה שהתורה דברה עליה

7. וכ"כ אור החיים, ויקרא שם, עיין להלן בפרק זה סעיף ד.

8. עיין לקמן פרק יב, אם כאשר מוחל על הפגם נחשב כאומר הריני כאילו התקבלתי.

בפרשה, דהיינו שלקונה מתברר ששילם יותר מהשווי של הקרקע כיון שמשלם עבור מספר שנים רב יותר. כמו כן הקונה מוצר פגום היה סבור שהמוצר שלם, ולכן היה מוכן לשלם כפי ששילם, אולם כשמתברר לו שאין המוצר שלם, נמצא ששילם יותר ממה שהיה מוכן לשלם אם היה יודע זאת מראש, או שכלל לא היה מעוניין להוציא הוצאה כספית עבור מוצר זה. ואמנם יתכן שלמרות הפגם, לא ירד ערך המוצר ביותר משישית וכן אין בזה גדרי אונאה, אולם בדברי הרמב"ן התבאר שגם בזה יש איסור "לא תונו".

אמנם יש לדון בשיטת הרמב"ן, האם מכירת מוצר פגום כמוצר שלם כלולה באיסור "לא תונו" מלבד איסור גניבת דעת. עיין בזה להלן בסמוך.

ג. איסור אונאת ממון

הסמ"ע (רל"ב, וכן בדרישה שם אות ז) הקשה על הטור, מדוע בהל' אונאה הביא רק את דברי הרמב"ם, שצריך לפרש את שיעור האונאה שמוחל, ולא כתב שלפי שאר הראשונים הסוברים שניתן לחייב עצמו בדבר שאינו קצוב, הוא הדין שניתן למחול על האונאה, למרות שאינו יודע בודאות מה הוא הסכום שעליו למחול.⁹

הדרישה (רל"ב סק"ז) ענה על כך בשני אופנים:

(א) "בין הכא (אונאה) ובין התם (מום) לא בעינן שידע כמה הוא המום או האונאה, ואף שגם רבנו כתב לעיל (סי' רכז) חפץ זה שאני מוכר לך וכו' אינו שוה אלא מנה, לאו דווקא קאמר..

(ב) וגם אם נפשך לומר דדווקא קאמר רבינו התם שידוע לו סכום האונאה, מכל מקום לא דמי (אונאה) להכא (מום), דהתם באונאה בקלות טעו אינשי, משום הכי אף שאמר לו המוכר הוי יודע שאין בו אונאה על מנת וכו', סבר הלוקח לאו משום שבודאי יש בו אונאה אמר כן, אלא אפשר שטעה בעצמו לכן התנה כן, ומשום הכי קבלו הלוקח, שסמך שלא יהיה בו הונאה. ועוד סבר, אף שיהיה בו הונאה, יהיה דבר מועט, לא אכפת לי, אבל אילו היה יודע שיהיה בו בודאי אונאה או שיהיה בו כל כך, לא היה מקבלו, לכן צריך שיאמר לו הוי יודע שאינו שוה אלא מנה והריני מוכרו לך במאתיים. מה שאין כן כאן, שמה שאמר לו הוי יודע שיש בו מום, ודאי כן הוא, דאם לא כן לא היה אומר לו שיש בו מום, וגם אין חילוק בין מום קטן לגדול דגם מום קטן פוגם כל המקח, משום הכי סבירא ליה לרבנו דאפילו לא הזכיר לו (=שווי ה) מום סבר ומחיל. והראשון עיקר".

9. עיין בענין זה לקמן פרק יא.

מבואר בתירוץ השני שקיים חילוק בין אונאה למום, והיינו מכיון שעל אונאה מועטת אדם מוחל ולא על אונאה מרובה, לכן צריך שידע שיעור האונאה, מה שאין כן לגבי מום אין חילוק בין המומים ולכן כאשר הודיע שיש בו מום, אם הקונה הסכים לכך, המקח קיים.

הנתיבות המשפט (סימן ס' סק"ד) הזכיר את דברי הסמ"ע דלעיל, והעיר:

"וואשתמיטתיה דברי הרמב"ן.. וז"ל, התם טעמא רבה איכא, דבסתם איכא מחילה, דהא כל דרך מו"מ שיודע כל אחד שחבירו מעלה בדמים כל מה שיוכל לעלות, ורחמנא אמר לא תהוי מחילה בכדי שיראה לתגר או לקרובו. לפי זה החילוק פשוט בין אונאה דשייך בו הטעם שכתב הרמב"ן משום שכל אחד יודע כנ"ל, מה שאין כן במום דבסתם ודאי יודע דליכא מום ומשום הכי (=המקח) בטל, וכיון דמפרש שיש בו מום אפילו לא פירש לו איזה מום איכא למימר דמחיל.

והרמב"ם סבירא ליה דמום גם כן בכלל לא תונו הוא, וכל שהוא באיסור אונאה רחמנא אמר דלא תהוי מחילה כל זמן דלא ידע דמחיל ונלמד מקל וחומר מאונאה..".

מבואר בדברי הנתיבות, שקיימת מחלוקת בין הרמב"ם לרמב"ן אם איסור מכירת מוצר פגום כלול באיסור "לא תונו". לפי שיטת הרמב"ן איסור "לא תונו" אינו כולל את איסור מכירת מוצר פגום, ולכן גדרי איסור אונאה שונים מגדרי איסור מכירת מוצר פגום. היוצא מכך הוא שרק לגבי אונאה התחדש שלא תועיל מחילת הקונה אלא אם כן יודע בבירור מהו הסכום בו עתיד להתאנות, אבל לגבי מכירת מוצר פגום, די בזה שהמוכר יודיע לקונה שיש פגם במוצר אפילו אם אינו מפרטו. לעומת זאת, לרמב"ם, איסור מכירת מוצר פגום כלול אף הוא באיסור "לא תונו", לכן גדריו שווים לגדרי אונאה, ואין מחילה מן התורה כל עוד אינו יודע בדיוק על מה מוחל.¹⁰

10. לענ"ד יש להעיר: לכאורה אין הכרח לומר שהרמב"ם והרמב"ן חולקים על עצם המקור, אלא יתכן שלכו"ע המקור הוא מ"לא תונו", אלא נחלקו בנוגע לשאלה, עד כמה יש להשוות את דיני אונאה לדיני מכירת מוצר פגום: לפי שיטת הרמב"ם יש להשוותם גם לגבי גדרי המחילה ואילו לפי שיטת הרמב"ן אינם שווים בזה. הגרז"ן גולדברג שליט"א העיר בענין זה:

"ולענ"ד לא זכיתי להבין דבריו של נתיב"מ, שדעת הרמב"ם שמכירת חפץ עם מום עובר בלא תונו, ולכן לומדים מוצר פגום מאונאה, שכמו שבאונאה לא מועיל מחילת הלוך אלא אי"כ ידע בברור הסכום, כך במוכר מוצר פגום. ולדעת הרמב"ן אין ללמוד מוצר פגום מאונאה.

סכום

דעת נתיבות המשפט שקיימת מחלוקת בין הרמב"ם והרמב"ן בשאלה, האם איסור מכירת מוצר פגום נובע מ-"לא תונו" והאם גדריהם שווים:

לרמב"ם - איסור מכירת מוצר פגום נובע מאיסור אונאה, וכשם שאין מחילה על אונאה אלא אם כן יודע מהו הסכום שמוחל עליו, כך אין מועילה מחילה על המום אלא אם כן יודע מהו המום שמוחל עליו.

לרמב"ן - אין איסור מכירת מוצר פגום נובע מאיסור אונאה, ולכן אין צריך שידע מהו המום שמוחל עליו, אלא די בזה שמקבל עליו את המומים שימצאו במוצר.

אכן לא מובן, וכי יש מקור בתורה שבאונאה אינו מועיל מחילה רק בידוע בבירור הסכום. ומסתבר שידועים זאת מסברה, וא"כ מאי נ"מ אם מוכר חפץ פגום יש בו לא תונו. ובנתיבות עצמו כתב סברא מהרמב"ן שבאונאה עולה בדעתו שדרך המוכרים להעלות המחיר משא"כ במום, אבל אם לומדים הכל מלא תונו מדמים זה לזה, וצ"ע. ולעני"ד יש להסביר את מחלוקת הרמב"ם והרמב"ן בהסבר כזה: שהנה הקצה"ח בסימן רכ"ז סק"ה הביא מהמרדכי שאונאה נוהג גם בזמן שהלוקח ידע האמת שמחיר החפץ האמיתי הוא פחות ממה שתובע המוכר, אעפ"כ יכול הלוקח לתבוע אחר שקנה, שהמוכר יחזיר לו אונאתו. וראיה מהגמ' ב"מ נא באחד שמכר וורשכי וקרא שיתא ושויה ה' ואחד ידע ולא עמד על המקח, שאם היה מוריד מהמחיר היה האונאה פחות משתות לא היה צריך להחזיר. הרי שדין אונאה נוהג גם כשהלוקח יודע שיש אונאה [ולפי"ז צריך להגדיר אונאה לא במובן רמאות אלא במובן צער, וכמו איסור אונאה בדברים שנלמד מקרא דלא תונו, והכונה לא לצער].

והקשה הקצה"ח מהגמ' ב"ב במוכר צמד במאתיים זו שאין בזה משום אונאה, שהרי אין הדעת טועה לחשוב שצמד מחירו מאתים זו, הרי בזמן שהלוקח יודע האמת אין בו אונאה. ומתוך הקצה"ח שבזמן שהלוקח יודע האמת והמוכר יודע שהלוקח יודע, הרי זה כמוכר לו בתנאי שאין לך עלי אונאה, שמתנה ע"מ שכתוב בתורה בדבר שבממון תנאו קיים. אבל אם המוכר יודע האמת אבל אינו יודע שהלוקח יודע, אין כאן תנאי מהמוכר ואין הלוקח מתרצה להסתלק מדין התורה של אונאה, ע"כ.

ולפי זה יש לומר שבאונאה כשהמוכר מודיע ללוקח שיש בחפץ אונאה אבל אינו יודע כמה יש, לא מועיל, שהרי אין בידיעתו לבטל דין אונאה, רק צריך הסתלקות מדין אונאה, ולכן כל שאינו יודע גודל האונאה חסר בהסתלקות מהדין, שכל פרוטה מאונאה צריך הסתלקות. משא"כ במוכר חפץ עם מום, שבזה פשוט שהקונה חפץ עם מום אין צריך הסתלקות, וכי אי אפשר או אסור למכור חפץ עם מום, רק באם הלוקח לא יודע, וכל שידע שיש מום אין כאן איסור ולזה די שאמר שיש בו מומים. וזה טעמו של הרמב"ן.

ואילו הרמב"ם לשיטתו, שכל נתינה והתחייבות מחילה אם אינו יודע כמה הוא מתחייב חסר בגמירות דעת ואין כאן מחילה, ולכן גם במודיע לו שיש מום אבל אינו מגלה גודל המום אין כאן מחילה".

ד. איסור אונאת דברים

נאמר בספר ויקרא (כ"ה יז): "ולא תונו איש את עמיתו ויראת מאלוקיך כי אני ה' אלוהיכם".

פירש אור החיים:

"רבותינו ז"ל דרשו (בי"מ דף נח ע"ב) שהכתוב מדבר באונאת דברים. ולפי פשט הכתוב ירצה, כי הגם שאמר למעלה 'אל תונו', ודקדק לומר מיד להודיע כי באונאת מטלטלין הכתוב מדבר ולא באונאת קרקע, חש הכתוב שיטעה הטועה כי בקרקעות מותר לאונות, לזה אמר 'לא תונו..', ואמר 'ויראת מאלוקיך' פירוש, הגם שאין דין אונאה בהם, הוא דווקא לענין משפט יושבי תבל, אבל לעולם איסור אונאה יש בדבר... וכבר כתבתי למעלה כי מקח טעות ישנו אפילו בקרקעות..

..ופרושנו זה כללוהו חז"ל במאמרם שאמרו 'אל תונו - באונאת דברים', שבזה נכלל כל מין אונאה, כי גם המאנה חברו לרמותו, בדברי שקר הוא מאנהו, והרי הוא בכלל אונאת דברים".

מבואר בדבריו שכאשר המוכר מרמה את הקונה בדברי שקר, הרי הוא עובר על איסור אונאת דברים, בין במכר מטלטלין ובין במכר קרקעות.¹¹ נמצאנו למדים מדבריו, שהמוכר מוצר פגום בחזקת מוצר שלם, עבר על איסור אונאת דברים.

ה. איסור גזל

א. שיטות הפוסקים

יש לדון, במקרה בו מכר מוצר ונמצא בו פגם המפחית מערכו, האם המוכר עבר על איסור גזל, ונמצא שהכסף שקיבל עבור המוצר, (לפחות בחלק ממנו) גזל הוא בידו.

פרישה - גזל

בדברי הפרישה שהובאו לעיל (סעיף ג) התבאר שבלאו ד"לא תונו", - "הזהירה תורה שלא ירמהו ויגנוב דעתו בנוסף על לאו דגזל". לפי זה במכירת מוצר פגום כשיש הונאה במחיר, הרי בנוסף לאיסור הונאה, עוברים גם כן על איסור גזל.

11. אולם שיטת הרמב"ן (הובאה לעיל פרק זה סעיף ב), שגם במכר קרקעות עובר על אונאת ממון, עיי"ש.

משנה למלך - ספק

מדברי המשנה למלך (פ"ה מאישות ה"ג ד"ה כלל העולה, וד"ה אך אני) שדן במוכר איסורי הנאה וקידש בדמיהם, אם המעות שקיבל הם גזל, מבואר שבנידון זה קיים ספק, כדלקמן. זה לשונו:

"...הנה מהירושלמי הזה יש ללמוד שני דברים... והשני, הוא, דמי שמכר איזה דבר לחבירו ונמצא המקח מקח טעות, שהמעות שקיבל, גזל הם בידו, ואם קידש בהם את האשה, למ"ד דאין מקדשין בגזל, אינה מקודשת... נראה דבהא קיי"ל כדברי הירושלמי, דאית ליה שהם גזל ביד המוכר, שהרי לא מצינו בחלוקה זו הפך הירושלמי, ומתניתין דמכרן וקידש בדמיהם מקודשת, איכא לאוקמא במוכר לגוי או לישראל וידע שהם איסורי הנאה. וכן נראה שהוא דעת הרא"ש... וכן פסק הטור... ומתוך דברי הר"ן נראה דלא פסיקא ליה מילתא... ומדברי הריטב"א נראה דס"ל לקושטא דמילתא שהמעות אינם גזל וכמבואר בחידושי יע"ש.

אך אני מסתפק למ"ד דהמעות הם גזל, אם היינו דווקא כשהכיר המוכר במום, שאז נראה שהתכוין לגזול, אך אם המוכר גם כן לא הכיר במום, אפשר שלא יהיו המעות גזל...

עוד היה נראה לי לומר, דעד כאן לא קאמר הירושלמי דכיון שהוא מקח טעות דהמעות הם גזל, אלא באיסורי הנאה, דכיון דאיסורי הנאה נינהו, אין להם דמים, ונמצא דמה שקיבל, גזל הוא בידו, אבל במוכר איזה דבר לחבירו ונמצא בו מום, נהי דהוי מקח טעות, מ"מ המעות שקיבל לא הוו גזל, שהרי מקח זה דמים לו, אלא שבשביל המום אינו שווה כמו שפסק, ואם כן אפשר דבכהאי גוונא אין המעות גזל...."

העולה מדבריו, שקיימים כמה ספיקות בענין המוכר מוצר פגום, אם המעות שקיבל הם גזל בידו:

- א. אמנם כך עולה מהירושלמי, אבל משמע שקיימת מחלוקת בין הראשונים בזה.
- ב. ספק האם קיים דין גזל במעות, כיון שהמוכר לא ידע שקיים פגם במקח.
- ג. יתכן שהירושלמי התייחס רק למקדש באיסורי הנאה, שבעצם אין להם שווי ממוני, אולם כאשר יש מום במקח, המקח שווה ערך, אלא יתכן שערכו פחות ממה ששולם עליו, ואולי באופן זה אין המעות נחשבים גזל ביד המוכר.

ב. דיון בשיטת הפרישה

יש לדון בדברי הפרישה (דלעיל) מהו המקור שיש בזה איסור גזל.

שמעתי מהגר"ש אויערבך שליט"א, שעל פי המבואר בסוגיית הגמ' בתחילת פרק איזהו נשך (ב"מ דף סא ע"א), הרי בכל מקרה בו קיים איסור אונאה, קיים ג"כ איסור גזל, וממילא במכירת מוצר פגום עובר ג"כ משום גזל.

בהקשר לזה העיר הגר"ז¹¹ גולדברג שליט"א:

"לענ"ד יש לומר שאמת שהגמרא שם שאלה למה צריך לאו בגזל, לאו בריבית, לאו באונאה [ילמדו כולם זה מזה, שכולם חסרון ממון שמחסר חבירו]. ולפי השאלה באמת אין חילוק. אבל אחר שהגמרא שם תירצה דאי כתב בגזל משום דבעל כורחיה אבל אונאה אימא לא, (ופירש"י) שכן אין דרך מקח וממכר, אבל אונאה שהיא דרך מקח וממכר ויש בני אדם שצריכים לחפץ וקונים ביותר משווי וכו', ע"כ, אין ללמוד אונאה מגזל ורבית.

לפי התירוץ יש לומר שבאונאה אין גזל אלא איסור אונאה, לכן יש כמה נ"מ, כגון הדין שבאונאה יש הפרש בין שתות ליתר משתות, ושאין אונאה בקרקעות ועבדים ושטרות, ושאונאה זה עד שיראה לתגר. ומה שהגמ' לא תירצה שלכן צריכים לדין אונאה כדי לדעת הדינים האלה, הוא שהגמ' דיברה על לאו של אונאה ולא דיברה על הדינים, והלאו יש בכולם, וכן בגזלת קרקע יש לאו.

אבל נראה שהתירוץ של הגמ' שאונאה מדעתו ודרך מקח וממכר, זהו האמת שבזה נגדר גדר אונאה. ולכן גם מה שהבאנו מקצה"ח (רכז סק"ה, לעיל סעיף ג בהערה) שאונאה הוא גם ביודע הלוקח שיש בו אונאה, זה רק אם כתוב קרא מיוחד לדיני אונאה, וגדר אונאה אינו גדר של גזל".

ג. הערת הגר"ז¹² גולדברג שליט"א

הערה נוספת כתב הגר"ז¹² גולדברג שליט"א בהקשר לזה:

"לענ"ד נראה שהמוכר מוצר פגום ומחירו האמיתי של המוצר הפגום הוא הסכום שקיבל מהלוקח, נמצא שאין בזה משום איסור אונאה, שהרי לא קיבל כסף יותר משווי, ונראה שגם איסור גזל לא עבר, שהרי זה דומה לחמסן שלוקח חפץ חבירו בכח ונותן דמיה שאינו (עובר משום) לא תגזול.

ועיין בתוסי' ב"מ ה, ב, ד"ה בלא דמי, שדנו אם עבר בלא תחמוד או עבר רק איסור דרבנן.

ומסתבר שאם נותן לחבירו חפץ ונוטל בכח דמי החפץ, שלא עבר בלא תגזול, שמאי שנא לוקח חפץ בכח מלוקח דמים בכח [אף שיש קצת לחלק ביניהם].¹²

12. בדברי המהרש"א (המובאים להלן פרק זה בהערה) נאמר שכאשר החזנים מנגנים ואח"כ

אכן אם לקח בעד החפץ הפגום סכום מעות ששווה יותר מהחפץ הפגום, בזה נראה שעבר בלא תגזול שהרי לא קנה המקח. אכן מסתבר שתלוי אם הלוקח הקפיד אחר שנודע, ואז המקח בטל, א"כ עבר בלא תגזול, ואם הלוקח מתרצה במקח ותובע אונאתו נראה שדינו ככל מקח באונאה. ואם הלוקח אינו מתרצה נחשב גזילה גמורה.

ועיין מה שכתבנו (לקמן נספח ג) לחקור אם הגזל על המעות שקיבל מהמוכר במידה חסירה או על מה שהחסיר לו המדה. [ובעניינינו הגזל הוא על המעות שקיבל. ועיין מה שהבאנו מהרמב"ם שאין משלמים כפל זה שמכר במדה חסירה]. עכ"ל.

מבואר בדבריו שכאשר הקונה שילם מחיר מוצר שלם וקיבל מוצר פגום שערכו נמוך, והקונה הקפיד על כך ומעוניין בביטול המקח, עבר המוכר על "לא תגזול".

יש לציין שביחס למקרה בו המוכר מכר מוצר פגום מבלי להודיע על כך לקונה, ואח"כ הקונה ראה את הפגם והתרצה בכך, אמר לי הגר"ש אויערבך שליט"א, שהמוכר נחשב כמי שהתכוין לאכול בשר חזיר ועלה בידו בשר טלה, שצריך כפרה, כמבואר במסכת נזיר (דף כג ע"א).

ו. איסור לפני עור

המוכר מוצר פגום מבלי שיוודיע על כך לקונה, נראה שעובר גם על איסור "לפני עור לא תתן מכשול". ניתן ללמוד זאת מהמבואר בספרא (ויקרא קדושים אות לה), "לפני סומא בדבר. היה נוטל ממך עצה אל תתן לו עצה שאינה הוגנת לו..."

וכן ברמב"ם (סה"מ מצוה ל"ית רצט):

"הזהיר מהכשיל קצתנו את קצתנו, והוא שאם ישאלך אדם עצה נפתה בו, ובאה האזהרה מלרמותו ומהכשילו, אבל תישרהו על הדבר שתחשוב שהוא טוב וישר..."

מילתא דפשיטא היא שהקונה שאינו בקי בטיב הסחורה, הרי הוא נחשב "סומא בדבר", ולכן כאשר המוכר מציע לו לקנות סחורה פגומה שבדאי אין הקונה מעוניין בה, הרי המוכר שם מכשול לפניו, ולא גרע דבר זה מהמשיאו עצה שאינה הוגנת לו.¹³

דורשים שכר נגינתם, זהו גזל. מבואר בזה שכאשר נתן סחורה ואח"כ דורש כסף - עובר בלא תגזול, וצ"ע.

13. הגר"י פרלא בסה"מ לרס"ג (ל"ית נ"ה) דן אם האיסור הוא בזה שנתן מכשול אפילו אם לא הצליח להכשיל, או רק כאשר הכשיל, ותלה זאת במחלוקת ראשונים. לשיטת הרס"ג

ז. איסור עושק

במקרה בו מכר מוצר פגום ואינו מעוניין להחזיר את התשלום הכספי שקיבל מהקונה תמורת המוצר הפגום, נראה שעובר על איסור "לא תעשוק", כפי המבואר ברמב"ם (ה' גזילה ואבדה פ"א ה"ד):

"איזה הוא עושק, זה שבא ממון חבירו לתוך ידו ברצון הבעלים וכיון שתבעוהו כבש הממון אצלו החזקה ולא החזירו, כגון שהיה לו ביד חבירו הלואה או פקדון או שכירות והוא תובעו ואינו יכול להוציא ממנו מפני שהוא אלם וקשה, ועל זה נאמר לא תעשוק את רעך".

וכעין זה כתב החינוך (מצוה רכ"ח):

"שלא נחזיק במה שיהיה בידנו מזולתנו דרך אונס או דרך דחיה ורמאות, כמו אנשי און שדוחים בני אדם לאמור להם לך ושוב, כדי לעכב שיסאר להם מה שבידם מזולתם, וזאת היא מדה רעה ביותר, והרחיקתנו תורתנו השלימה ממנה והזהירה... כי המחזיק בממון מזולתו בזה הענין הוא הנקרא עושק. ובכלל עושק הוא גם כן כל שחייב לחבירו ממון מעויין (מכוון, שמגיע לו בודאי) ועושק אותו..."

כאשר הקונה תובע ביטול מקח מחמת הפגם שבמוצר, נמצא שהמעות שנמצאים ביד המוכר אינם שייכים לו אלא הם של הקונה¹⁴. לאור זאת, אם אין הקונה מעוניין להחזיר את הכסף, עובר על איסור "לא תעשוק".

ח. מצות עשה ואהבת לרעך כמוך

בנוסף לאיסורים המנויים לעיל, יש להוסיף גם כן שהמוכר מוצר פגום כמוצר שלם, ביטל מצות עשה של "ואהבת לרעך כמוך" (ויקרא יט, יח), כפי המובא ברמב"ם (ה' דעות פ"ו ה"ג):

"מצוה על כל אדם לאהב את כל אחד ואחד מישראל כגופו... לפיכך צריך לספר בשבחו ולחוס על ממונו כאשר חס על ממון עצמו..."

והוסיף ספר החינוך (מצוה רמג):

והרמב"ם והחינוך, כל עוד לא נכשל אדם, לא עבר בלאו. אולם לפי שיטת הבה"ג והסמ"ג והסמ"ק ועוד ראשונים, עובר מיד ככשם את המכשול. יש ללמוד לנידונו שלשיטתם אסור למוכר להציע לקונה סחורה פגומה, כאשר המוכר מודע שהסחורה פגומה ולא הודיע לקונה.

¹⁴. עיין לעיל (סעיף ה, איסור גזל) בספקו של המשנה למלך, אם המעות נחשבים גזל ביד המוכר.

..שהאזהב חבירו כנפשו לא יגנוב ממנו.. ולא יאנהו בממון ולא בדברים..
ועובר עליה ולא נזהר בממון חבירו לשמרו, וכל שכן אם הזיק אותו בממון או
צערו בשום צער לדעת, ביטל עשה זה".

נמצאנו למדים שבנדונינו בו המוכר לא חס על ממון הקונה, שהרי סיפק לו סחורה
פגומה כסחורה שלימה, ביטל מצות עשה.

מסקנה

**המוכר מוצר פגום כמוצר שלם מבלי שידווח על כך לקונה, עובר על איסור מרמה,
איסור גניבת דעת ואיסור לפני עור לא תתן מכשול. יש הסוברים שעובר גם כן על
איסור אונאת ממון, ויש הסוברים שעובר על אונאת דברים.**

**אם המוכר נמנע מלהחזיר לקונה את כספו, עבר על איסור לא תעשוק את רעך.
אם ערך המוצר הפגום פחות מהמחיר שהקונה שילם, והקונה מעוניין בביטול
המקח מחמת הפגם, יתכן שעבר המוכר גם על איסור "לא תגזול".¹⁵**

15. יש לציין שבמקרה בו הקונה מצא פגם קלוש שלא ניתן לבטל את המקח מחמתו (ע"פ
הגדרים שיתבארו לקמן פרק ג) אולם הקונה "לחץ" על המוכר לבטל את המקח, נראה
ללמוד מדברי המהרש"א (תענית דף טז ע"ב ד"ה וביתו ריקם מן העבירה) שיש בזה משום
גזל, וז"ל: "...ובחזנים שבדור הזה נתקיימו בודאי דבריהם (ששכיח בהם גזל) לפי שאין
החזנים רואים להם שום מחיה, רק סומכין עצמם לילך מסעודה לסעודה גם בסעודות
הרשות לבקש בפה אוכלם משכר גנינתם בשמיעת קולם במשתה היין, ונותנים להם בעל
כרחם בשכירות בדרך כופין אותו עד שיאמר רוצה אני, וזו גזילה היא ולא מתנה". מבואר
בדבריו שנתינה בעל כרחו נחשבת גזל, וא"כ נראה שה"ה בנד"ד, וצ"ע.
יש לציין בהקשר לזה את דברי הרמב"ם בהלכות תשובה (פ"ד ה"ד) לגבי כ"ד דברים
המעכבים את התשובה, וז"ל: "מהם חמישה דברים העושה אותם אין חזקתו לשוב מהם
לפי שהם דברים קלים בעיני רוב האדם ונמצא חוטא והוא ידמה שאין זה חטא.. האוכל
מסעודה שאינה מספקת לבעליה שזה אבק גזל הוא, והוא מדמה שלא חטא ויאמר כלום
אכלתי אלא ברשותו...".
ע"פ בספר פתחי חושן (אונאה, פ"א יא ובהערות שם), נראה מדבריו שבמקרה שלחץ על
המוכר לבטל את המקח עבר על איסור חמס.

נספחים

א. גדר איסור גניבת דעת

יש לעיין אם איסור גניבת דעת בנידונינו הוא מדאורייתא או מדרבנן. מתוך עיון בדברי הראשונים והפוסקים עולה שקיימת מחלוקת אם איסור גניבת דעת בנידונינו הוא מדאורייתא או מדרבנן. כמו כן נחלקו הסוברים שהוא איסור דאורייתא, מהו מקור האיסור.

הריטב"א והיראים - מדאורייתא - לא תגנובו

הריטב"א (חולין דף צד ע"א) כתב:

"ואיסור גניבת דעתו של נכרי כתבו קצת רבותיה בשם בעלי תוס' ז"ל שהוא איסור תורה, דנפקא לן מדכתיב 'לא תגנובו ולא תכחשו וגו'. וכי כתיב בסיפא דקרא 'איש בעמיתו' דממעט הכותי, ההיא דלא תכחשו ולא תשקרו קאי במקום שאין חילול השם בדבר... ואע"ג דלא אשכחן גניבה סתם על גניבת דעת אלא לשון גניבת לב, בכאן נכתב 'לא תגנובו' סתם, לכלול אף גניבת ממון. ובתוספתא דבבא קמא איתא 'שלשה גנבים הם, גדול שבכולם גונב דעת הבריות'."

מבואר בדבריו שאיסור "לא תגנובו", האמור בתורה, כולל הן גניבת ממון והן גניבת דעת.

וכן הובא לעיל, בתחילת הפרק, מדברי היראים, שעובר בזה משום "לא תגנובו" וזה לשונו:

"... אבל גונב דעת הבריות במידי דממון, הוי מכלל ממון ועובר על לא תגנובו. כדתניא ..ג' גנבים הם, הראשון שבכולם גונב דעת הבריות... ואין לומר שאיסור גניבת דעת במידי דממון דרבנן, שהרי מצינו שנענש אבשלום עליו...".

רבנו יונה והמהרי"ט - מדאורייתא - לא תונו

לעיל, בתחילת הפרק, הובאו דברי רבנו יונה בספר **שערי תשובה** (שער ג' אות קע"ב), שכתב ביחס למאמר חז"ל (סוטה מב ע"א):

"ארבע כתות אין מקבלות פני שכינה", ואחת מהם היא "כת שקרים", וזה

לשונו (באות קע"ח) :

"ומן החלק הזה, כלל התרמית והאונאות במסחרים ובשותפות, ונאמר (ויקרא כה יד) "אל תונו איש את אחיו..."

נראה שכוונתו במש"כ: "כלל התרמית" - גם למכירת מוצר פגום כמוצר שלם, ומבואר בזה שלמד שאיסור התרמית במסחר מקורו מ"לא תונו", העוסק בענין אונאת ממון, כמש"כ: "וכי תמכרו ממכר לעמיתך או קנה מיד עמיתך אל תונו איש את אחיו". כמו כן הובאו לעיל דברי **המסילת ישרים**, שכתב - "...אך מה שהוא לכסות מומי חפצו, אינו אלא הונאה ואסור".

כמו כן מבואר בדברי המהרי"ט (ח"ב חו"מ סי' ס"ט), וז"ל:

"...אם אמרו בשולח לו תקרובת כדי יין ושמן צף על פיהם, אסור משום גנבת דעת שמא יזמן אורחים עליהם, על אחת כמה וכמה במקחו ובמעותיו, דקעבר משום 'לא תונו' ומשום 'ויראת'..."

נמצאנו למדים, שהשיטות דלעיל סוברות שאיסור אונאה האמור בתורה מתייחס הן להפקעת מחיר והן למכירת מוצר פגום.¹⁶

בנוסף על האמור, יש לציין שמתוך דברי **הזהר** (יתרו, אות תקסו - מהדורת הסולם) משמע שגניבת דעת היא בכלל איסור "לא תגנב", וז"ל:

"לא תגנב. אי לאו דפסקא טעמא, הוה אסיר אפילו למגנב דעתיא דרביה באורייתא, או דעתא דחכם לאסתכלא ביה, או דיינא דדאין דינא לפום אענה, דאיצטריך ליה למגנב דעתא דרמאה, ולמגנב דעתא דתרווייהו לאפקא דינא לנהורא, ובמה דפסיק טעמא אסיר ושרי".¹⁷

כמו כן בספר **'קרית ספר'** (פ"ח ממכירה) כתב: "וגניבת דעת נראה דהוי דאורייתא".

סמ"ק ור"ן - מדרבנן

הסמ"ק (מצוה רס"א) כתב: "ויש גניבה אחרת שאסרו חכמים כגון גניבת דעת אסור...". מפורש בדבריו שגניבת דעת היא איסור דרבנן.

גם מלשון הר"ן על הר"ף (חולין דף לג ע"א בדפי הר"ף ד"ה לא יסרהב) ניתן לדייק שגניבת דעת זהו איסור דרבנן. ז"ל:

¹⁶ עיין לעיל במבוא, בדברי הרש"ר הירש.

¹⁷ תרגום: אם לא היה טעם הפוסק, היה אסור אפילו לגנוב דעתו של רבו בתורה, או דעת החכם כדי להסתכל בו, או דיין הדן דין לפי טענה שצריך לגנוב דעת שני בעלי הדינים כדי להוציא הדין לאור, ובמה שפסק הטעם יורה שאסר והתיר.

"אבל אם הוא אינו מתכוין כלל להטעות וכגון שפתח חביותיו לצורך עצמו והלה סבור שבשבילו פתחו, אין לו להודיע, שלא אסרו אלא שלא יהא מטעהו...."

מהמילים "שלא אסרו" (ולא - שלא אסור) משמע שאינו אלא מדרבנן.

[וכן מבואר בספר חרדים (פמ"ז, מצוות ל"ת מדברי קבלה ומד"ס התלויות בפה ובקנה, אות לח), שמנה שם איסור גני"ד. אולם עיי"ש בהערה שדבריו שם אמורים רק ביחס לגוי, אבל בישראל אסור מדאורייתא.]

בספר עבודת המלך (לר' מנחם קרקובסקי מווילנא) למד מדברי הרמב"ם בהל' דעות פ"ב ה"ו ["אסור לאדם להנהיג עצמו בדברי חלקות ופתוי.. ואסור לגנוב דעת הבריות.."] שאיסור גניבת דעת הוא מדרבנן, ולכן לא הביא את האיסור בספר המצוות.¹⁸

ספר קובץ - חילוק בין הנידונים

יתכן שאין מחלוקת בין הראשונים הנ"ל, וזאת ע"פ המבואר בספר קובץ על הרמב"ם (פ"ב מדעות ה"ו), שהשיטות הסוברות שגניבת דעת אסורה מדאורייתא, התייחסו רק לגניבת דעת במקרה של מכירה, אבל בדרך מתנה, אינו אלא מדרבנן, ובזה כלול האיסור לסרהב בחבירו שיאכל כאשר יודע שלא יאכל.¹⁹

נראה שלשיטתו כל גניבת דעת שאינה קשורה למסחר, אינה אסורה אלא מדרבנן.

עפ"ז נראה לומר שקיים הבדל בין גניבת דעת בעניני מסחר, שהיא אסורה מן התורה (ובזה יתכן שדן הריטב"א והק"ס), לבין גניבת דעת שאינה קשורה למסחר, שאינה אסורה אלא מדרבנן (ובזה יתכן שדן בר"ן).

יש להעיר, שבהגהות "תועפות ראם" (על היראים, סי' קכד [רנה]) כתב בהקשר לדברי ספר קובץ, שמדברי היראים מבואר שגם בדרך מתנה, איסור גניבת דעת הוא מדאורייתא.

18. אמנם כפי שהובא בראש הפרק, הרמב"ם כפל דין זה גם בהל' מכירה, ועיין לקמן שניתן לחלק בין גניבת דעת במילי דממון, שהוא דאורייתא, לבין גניבת דעת במילי דעלמא שהוא מדרבנן.

19. יש לציין שבשו"ע הרב הל' אונאה (הי"א-י"ב) כתב כעין חילוק זה ביחס לגניבת דעת הנכרי, וז"ל:

"אסור להטעות לנכרי.. כגון אם יש מום במקחו צריך להודיעו ללוקח אע"פ שהוא נכרי, שהרי זה מטעהו וגונב דעתו אם אינו מודיעו.. ואסור מן התורה.
ואפילו לגנוב דעתו בדבר שלא יגיע לו הפסד להנכרי אסור מדברי סופרים כגון למכור לו בשר נבילה בחזקת בשר שחוטח.."

סכום

- כאשר מוכר מוצר פגום כמוצר שלם, עובר משום גניבת דעת.
- א. י"א שאיסור גניבת דעת הוא מדאורייתא, ונלמד מ"לא תגנובו" (הריטב"א והיראים). וי"א שנלמד מ"לא תונו" (ר' יונה והמהרי"ט).
- ב. י"א שאיסור גניבת דעת הוא מדרבנן. (ר"ן)
- ג. י"א שכאשר גניבת הדעת קשורה לענייני מסחר, הרי היא אסורה מדאורייתא, ואילו כאשר אינה קשורה לענייני מסחר, איסורה מדרבנן. (ספר קובץ על הרמב"ם)

ב. ערך המוצר לא ירד כתוצאה מהפגם

יש לדון האם קיים איסור במכירת מוצר פגום כאשר לא ירד ערך המוצר כתוצאה מהפגם. בענין זה דן הפרישה, כדלקמן.

הפרישה (חוי"מ רכ"ח אות ה), דן בדברי ה**טור** ["אסור לרמות בני אדם במקח וממכר או לגנוב דעתם, כגון אם יש מום במקחו - צריך להודיעו ללוקח"], האם קיימת חובת הודעה על המום גם כאשר אין אונאה כספית, וכתב:

"נראה דאפילו אינו מטעהו בשווי, דנותן לו בזול לפי ערך המום, אפילו הכי אסור. והשתא היה דומה לגניבת דעת דאסור אפילו בלא חסרון ממון. ועוד, דאם לא כן פשיטא דהוה ליה בכלל אונאת מקח וממכר דלעיל. אם לא שתאמר שאין החיסרון עולה לשתות, ואם כן הכי נמי נאמר אף שאין בו חיסרון כלל, וק"ל. (דהיינו, אם קיים איסור גם כאשר האונאה היא פחות משתות, ז"א פחות משיעור אונאה, אם כן יתכן שקיים איסור אף אם אין כלל אונאה)

מיהו יש לומר (יתכן שחובת ההודעה היא רק כאשר יש אונאה כספית, אלא) דכאן בא לומר דעובר על לאו דיוכי תמכרו ממכר וגוי' לא תונו', דהזיהרה התורה דלא ירמהו ויגנוב דעתו, נוסף על לאו דגזילה".²⁰

בראשית דבריו צידד בזה שהאיסור קיים גם כאשר לא ירד ערך המוצר כתוצאה מהפגם. אולם בסוף דבריו העלה צד לומר שאיסור "לא תונו", ממנו נובע איסור גניבת דעת, אינו אמור אלא בזמן שקיים גם גזל, דהיינו כאשר מכר לו מוצר ששווה פחות מהתשלום ששולם עבורו, אבל בלאו הכי, אינו עובר.

20. ביחס למה שכתב שיש בזה איסור גזילה, עיין לעיל סעיף ה.

אמנם להלכה פסק בסמ"ע (חו"מ רכ"ח סק"ז) שגם כאשר אין הפגם מפחית מערך המוצר, חייב במוכר לדווח על כך לקונה.²¹

סיכום

הפרישה הסתפק האם המוכר עבר על איסור "לא תונו", כאשר אין המום מפחית מערך המוצר.²²

ג. איסור אונאה במכירת דבר שחסר במדה ובמנין

הגרז"נ גולדברג שליט"א הוסיף בהקשר לנידון הקודם דיון נוסף, בענין מוכר שסיפק לקונה פחות פריטים מכפי שסוכם ביניהם, או שסיפק מוצר במדה או משקל מועטים מהמדובר, וז"ל:

"...ולענין נראה שהרמב"ן ויקרא כ"ה יד, טו שנתקשה במה שאמרו בגמ' שאין אונאה לקרקעות, והרי.. הפרשה מדברת בקרקע וכמבואר בפסוק ט"ו וט"ז 'במספר שנים אחר היובל תקנה וגומר ולא תונו איש את עמיתו'. וכתב הרמב"ן כמה דרכים ליישב, ובד"ה 'וגם' כתב וז"ל:

"וגם יתכן לומר כי הכתוב יזהיר שידעו מספר השנים עד היובל, ולפיהם ימכרו ויקנו ולא יונו בהם איש את אחיו להטעותו במספר ... כי המכירה היא במספר שנים עד היובל, שגם בקרקעות יש אונאה בטועים במדה ומנין ואפילו בפחות משתות וכש"כ במטלטלין", עכ"ל.

הרי מפורש שיש איסור לאו במוכר קרקע ומטעהו במדת הקרקע.

אמנם מסברא היה נראה שהמטעה במדה ובמשקל הרי זה גניבה שגנב ממנו מקצת ממה שמכר. ועיין ברמב"ם פ"ז מגניבה ה"ב, וז"ל:

"אע"פ שהמודד או השוקל חסר גונב, אינו משלם תשלומי כפל אלא משלם לו המדה או המשקל. ואין לוקין על לאו זה מפני שהוא חייב בתשלומין" עכ"ל.

21. צ"ע האם כוונתו לפסוק כפי שציידד בראשית דבריו, או שמא יש לחלק בין חובת הדיווח לבין עצם המכירה, דהיינו, שחובת הדיווח היא כדי שלא יהיה דומה לגניבת דעת, וכפי שכתב הסמ"ע, ויתכן שסובר שכל עוד אין מדובר על אונאה כספית, הרי אין כאן איסור דאורייתא, אלא שמדרבנן חייב לדווח, ואילו בנידון זה בו דן אם עובר על איסור דאורייתא, יתכן שסובר שרק כאשר קיים איסור גזל, קיים ג"כ איסור לא תונו, וצ"ע.

22. עיין לקמן (פרק ב סעיף ד) בדברי שו"ת אגרות משה אשר נקט בפשטות שיש בזה איסור אונאה.

הרי שהרמב"ם מגדירו כגנב (ולא הונאה כמו שכתב הרמב"ן).²³

אבל לא נתפרש הטעם למה אינו חייב כפל, וגם יש לעיין מה הגניבה, האם הפירות שחסר במשקל זהו הגניבה, שהרי הלוקח שילם עבור מידה שלימה של פירות והוא לא נתן לו מה שההוא קנה, או שהגניבה הוא המעות שקבל מהלוקח כיון שהתשלום אינו באמת תשלום, והטעם שאין כפל יש לומר שכיון שעתיד להגלות המדה אין זה גנב אלא גזלן.²⁴

אמנם היה מקום לומר שגנב שחייב כפל הוא בלוקח חפץ של השני, אבל כל שחבירו נותן לו אינו נגדר כגנב. תדע שהרי יש לאו דגזל ולא דעושק, והבדל ביניהם הוא, שגזל שנוטל בחזקה מהבעלים, וכדכתיב "ויגזול החנית מיד המצרי", ואלו עושק נראה ברמב"ם ששייך גם בכופר בפקדון או שאינו משלם שכר שכיר, וכדכתיב ובעושקי שכר שכיר. וא"כ יש לומר שגנב שחייב כפל היינו אילו עשה דבר זה בגלוי היה נחשב גזלן, כשעושה בצנעא שלא יראוהו אנשים נגדר כגנב, אבל שעושה דרך

23. לענ"ד נראה שיתכן שאין מחלוקת בזה בין הרמב"ם לרמב"ן, אלא הרמב"ן מיירי ב"טועים", כפי שמבואר בדבריו, ולכן יש בזה אונאה, שהרי גם בשוגג יש אונאה. אולם הרמב"ם דיבר במזיד, ובוה הוא גנב.

עוד נלע"ד שיתכן אמנם שקיימת מחלוקת בזה, ונחלקו כיצד יש להתייחס למקרה בו קיבל הקונה מדה ומשקל ומנין הפחותים ממה שסוכם. לרמב"ן, המחיר ששילם הוא עבור כל מה שקיבל, וכיון שקיבל פחות, נמצא שקנה ביוקר ויש כאן אונאה. לעומת זאת, לרמב"ם, המחיר נשאר בעינו, אלא נמצא שהקונה שילם כסף שעבורו לא קיבל כל תמורה. לכן, נמצא שהמוכר גנב את הכסף שעבורו לא קיבל הקונה מאומה, או שהגניבה היא ביחס לפירות שנשארו אצל המוכר.

24. ענ"ד נידון זה נתון במחלוקת בין חכם קדמון לבין ראש ישיבה בתראי, כדלקמן.

בספר 'קרית ספרי' (גניבה פ"ז) כתב:

"ואע"פ שהוא גונב, אינו משלם כפל... ונראה דנקרא גניבה כיון שאינו יודע הלוקח שנותן לו חסר, וכיון שבידו לידע ולשקול, הוה גזל ואינו משלם כפל".

נראה שניתן לדייק בדבריו שסיבת היות הדבר גניבה הוא כמו הצד הראשון שכתב, דהיינו הגניבה מתייחסת לפירות ששילם עבורם ולא קבלם, וזו כוונתו במילים: "שאינו יודע הלוקח שנותן לו חסר", ולא כתב: "שאינו יודע הלוקח ששילם יותר ממה שקיבל".

והסיבה שאין בזה חיוב כפל היא כיון שבידו לגלות, וכדי להתחייב בכפל צריך שגם יתקיים הפרט שמעשה הגניבה נעשה בסתר, ואילו כאן מיד יכול לעמוד על כך שרימו אותו, לכן בכה"ג אינו חייב כפל.

לעומת זאת, בספר 'אבן האזל' (גניבה פ"ז א-ב) כתב שהטעם לזה שאינו משלם כפל:

"וטעמא דליכא כפל הוא משום דעכ"פ ניתן לו בידים, ולא דמי ממש לגניבה".

משמע מדבריו שבגניבה מתייחסת לממון שנתן הקונה למוכר, דהיינו כמו הצד השני שהובא לעיל. הסיבה שאין בזה כפל היא כיון שכדי לחייב כפל צריך שתהיה גניבה מושלמת, שהדבר הנגנב נלקח ללא ידיעתו.

שאלו עשהו בגלוי היה נגדר כעושה, כשעושה בצנעא אינו נחשב גנב אלא עושה.

אכן ברמב"ם עצמו לא ניתן לומר כן, שהרי פסק בפ"ד מגניבה ה"י:

"שומר שגנב מרשותו, כגון שגנב טלה מהעדר שהופקד אצלו וסלע מכיס שהופקד אצלו, אם יש עליו עדים - חייב בכפל" עכ"ל.

ועיין באור שמח שביאר שמדובר שהפקיד אצלו עדר שלם וכיס מלא והוציא שה אחד וסלע אחת ואינו מורגש, לכן נחשב כגנב. הרי שגם בשומר שגונב מרשותו שאלו היה עושה באופן שירגש היה נגדר עושה. ומ"מ כשאינו מורגש חייב כפל, ובהכרח שאין כפל במדה חסרה משום שעתיד להגלות".

סיכום

א. מדברי הרמב"ן עולה, שכאשר הקונה קיבל פחות מהמידה או המשקל או המנין שסוכם, עבר המוכר על איסור "לא תונו".

ב. בדברי הרמב"ם מבואר, שבמקרה זה עבר המוכר על איסור גניבה. (אמנם אין במקרה זה חיוב תשלומי כפל)